მარინე ფუთურიძე
Marine Puturidze

გამოცდილებისა და ცოდნის გადაცემა ძვ. წ. მე-2 ათასწლეულის დასაწყისის კულტურაში: უძველესი მახლობელი აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის შემთხვევა

Transmission of Experience and Knowledge in Early II Millennium BC Culture: A Case Study of Ancient Near East and South Caucasus

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტარულმეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: *ბრინჯაოს ხანა, კულტურათა კავშირურთიერთობები, მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციები, სამხრეთ კავკასია, სავაჭრო-გაცვლითი ქსელი ანატოლიაში*
Keywords: *Bronze Age, Cultural Interrelationships, Eear Nast Civilizations, South Caucasus, Trade-Exchange Network in Anatolia*

სამხრეთ კავკასის სივრცეში განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ცვლილებებს ადგილი აქვს ჯერ ძვ. წ. მე-3 ათასწლეულის მეორე ნახევრის დასაწყისში, როცა ათასწლოვანი პერიოდის მანძილზე გავრცელებული მტკვარ-არაქსის ადრე ბრინჯაოს ხანის კულტურა (ჯაფარიძე, 2006: 284-308) შეცვალა ახალმა, ადრეყორღანული კულტურის მოვლენამ (ჯაფარიძე, 1998: 5-11), ხოლო მეორე, არანაკლებ არსებითი გარდატეხა ემთხვევა ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის ბოლო საუკუნეს, როცა ასპარეზზე გამოჩნდა თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურა (Куфтин, 1941:78-100). ამ განსაკუთრებით მაღალგანვითარებულმა ფენომენმა, რომელმაც სამხრეთ კავკასიის უდიდესი ნაწილი მოიცვა (Puturidze, 2003: Fig. 5.1) დაახლოებით ოთხ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნით იარსება და ამჟამად მისი აბსოლუტური თარიღი ძვ.წ. 21-ე - მე-17 საუკუნის დასაწყისით განისაზღვრა (Puturidze, 2017: 215). აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ დროს ჰქონდა ადგილი გარესამყაროსთან, განსაკუთრებით კი უძველეს მახლობელ აღმოსავლეთთან, კავშირურთიერთობების გააქტიურებას და თრიალეთური საზოგადოების სულ უფრო მეტად ადაპტირებას ძველაღმოსავლური დაწინაურებული ცივილიზაციების მიღწევებთან. ეს მოვლენა, რომელსაც მკაფიოდ ადასტურებს თრიალეთის სამარხეულ ძეგლებში მიკვლეული მრავალფეროვანი არტეფაქტები (Куфтин, 1941: табл. LXXXVII-CIX), რასაკვირველია, ამ ეპოქაში მიმდინარე სოციალურ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებთან ჩანს გადაჯაჭვული.

ამჯერად შევეცდებით გამოვკვეთოთ ის არსებითი ფაქტორები, მიზეზები და სიტუაცია, რომელიც არსებობდა სამხრეთ კავკასიასა და მის მიღმა მიმდებარე მახლობელი აღმოსავლეთის გარკვეულ რეგიონებში, სწორედ ის, რამაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა თრიალეთის კულტურის არნახული დაწინაურება და სიახლეთა მთელი ნაკადი ხელოსნობის სხვადასხვა დარგებში (Куфтин, 1941: 99-100; ჯაფარიძე, 2006:348-349; ფუთურიძე, 2023: 540-562). ეს ინოვაციები და არსებითი ცვლილებები ცხადი ხდება როგორც მისი სამარხეული ძეგლების კონსტრუქციისა და დაკრძალვის რიტუალის (Куфтин, 1941: 79-83; ჯაფარიძე,1969: 14-79), ისე ძვირფასი ლითონების მრავალფეროვანი ანსამბლისა (ჯაფარიძე ნ. 1981:5-80; Puturidze, 2017:213-228) და მდიდრულად ორნამენტირებული კერამიკის (გოგაძე, 1972: 55-60, ტაბ.15-32) საფუძველზე. რასაკვირველია, ამ ხასიათის სიახლეების ერთბაშად გამოჩენა და დამკვიდრება, მით უფრო რაიმე საფუძვლისა და მყარი წინაპირობების არსებობის გარეშე, შეუძლებელია მომხდარიყო თუ არა გარკვეული გარეშე გავლენების ზემოქმედება. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ ეს პროცესი შიდა სოციალურ და ეკონომიკურ მიზეზებთან ერთად, და მის პარალელურად, გარესამყაროდან მომდინარე ზეგავლენებსაც უკავშირდება.

თრიალეთის კულტურის მატარებელი საზოგადოება სოციალურადაც და ეკონომიკურადაც ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის ბოლოსა და მე-2-ის დასაწყისისათვის იმდენად იყო მომძლავრებული, რომ ის სრულიად მზად იყო საერთაშორისო კავშირებისათვის მასზე უფრო მაღალ საფეხურზე მდგომ წინააზიურ კულტურებთან (Puturidze, 2003: 122-127). ეს აშკარად დასტურდება სოციალური სტრატიფიკაციის იმ საფეხურით, როცა მმართველი ელიტა სრულად მართავს საზოგადოების დანარჩენ ფენას, რომელიც იძულებულია ბელადისათვის იმუშაოს და ააგოს მისთვის მიძღვნილი მონუმენტური

დასაკრძალავი ნაგებობები (Куфтин, 1941: табл. LIX, LXII-LXIX; ჯაფარიძე, 1962: 25-67, ტაბ. VII-X, XXII, XXIII) და ყორღანებისაკენ მიმავალი გრანდიოზული სარიტუალო გზები (ნარიმანიშვილი, 2009: 56-95, ტაბ.VII-XVII). ცხადია ისიც, რომ სოციალურად უმაღლეს საფეხურზე მყოფი ელიტა ამასთანავე ეკონომიურადაც ძალიან მომძლავრებულია და ფლობს იმ შესაძლებლობებს, რომ საერთაშორისო სავაჭრო ქსელთან ჰქონდეს ურთიერთობა თრიალეთის საზოგადოებაში უკვე გამოყოფილ ხელოსანთა და ვაჭართა კასტის მეშვეობით. ამდენად, სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებული ეტაპის ამ კულტურაში დადასტურებული არაერთი ცვლილება, გარდა საზოგადოებაში მომხდარი სოციო-ეკონომიკური ძვრებისა, ასევე დაკავშირებული ჩანს წინა აზიის სხვადასხვა ცენტრებიდან მომდინარე გავლენებთან, რაც შესანიშნავად და მკაფიოდ ასახეს მატერიალური კულტურის მასალებმა.

ძველაღმოსავლური საზოგადოების კულტურებისთვის ტრადიციული პრესტიჟული და მოდური მხატვრული ხელოსნობის ნიმუშთა მოპოვების და/ან მათი ანალოგების შექმნისადმი მზაობა და მოთხოვნილება თრიალეთელ მმართველებს აშკარად გააჩნდათ გამომდინარე იქიდან, რომ საზოგადოების სტრატიფიკაცია უკვე თითქმის წინასახელმწიფოებრივ საფეხურზე იყო მისული (ჯაფარიძე, 2006:359) და მისი ბელადები უკვე ფლობდნენ შესაბამისად ძლიერ მატერიალურ საფუძველს, რათა უზრუნველეყოთ თავი მდიდრული და უახლესი მიღწევებით შექმნილი პრესტიჟული პროდუქციით. ეს კი უფრო ადრეულ ქრონოლოგიურ ეტაპზე დაწინაურებული სოციალური ფენის მიერ უკვე მოპოვებული ძალაუფლების თანდათანობით სიმდიდრითაც კიდევ უფრო მეტად განმტკიცების წინაპირობა და შესაძლებლობა იყო. საზოგადოების სტრატიფიკაციის ადრეული პროცესები კარგად დასტურდება ძველი სამყაროს კულტურებში (მათ შორის სამხრეთ კავკასიის ადრე ბრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსის განვითარებულ ეტაპზეც), სადაც სამარხეული ძეგლების კონტექსტის მიხედვით ნათლად ჩანს მეთემეთა შორის სოციალურად გარკვეულწილად უკვე გამოყოფილი ფენის არსებობა, მაგრამ მათ ჯერ კიდევ არ უფიქსირდებათ დაგროვილი თუ ძალაულების გამოყენებით მოხვეჭილი მყარი ეკონომიკური პრივილეგიები. თუმცა, ამგვარი უადრესი იერარქიზაცია გარკვეულად მაინც იკითხება ქვაცხელეების ქალის სამარხში აღმოჩენილი ლითონის ორნამენტირებული დიადემისა და საკინძის არსებობით (ჯავახიშვილი, ღლონტი, 1962:43, ტაბ. XXXVI), რაც სოციალურ განსხვავებაზე მეტყველებს.

მომდევნო, ე.წ. ადრეყორღანული კულტურის ეტაპზე სოციალური პრივილეგია მკაფიოდ მჟღავნდება გამორჩეული, მონუმენტური სამარხ-ნაგებობებით, რომლებიც განსხვავებულია საზოგადოების რიგითი წევრების დასაკრძალავი კონსტრუქციებისაგან და იქ უკვე ქონებრივი შესაძლებლობების ამსახველი არტეფაქტებიც სრულიად აშკარად ჩანს (Дедабришвили, 1979:58-70, табл. IV-XII, LXI-LXVII; მახარაძე, კალანდაძე, მურვანიძე, 2016: 20-117, 314-316), რაც ამ საფეხურის კულტურის უფრო ცხად იერარქიზაციაზე მეტყველებს.

სოციალურად დიფერენცირებული და ძალაუფლების მქონე ფენის არსებობის ყველაზე საუკეთესო მარკერი სწორედ სამარხეული ძეგლებია.

იქ დადასტურებული არქეოლოგიური კონტექსტი ყველაზე ნათლად აჩვენებს თუ რამდენად ფლობს საზოგადოების პრივილეგირებული ჯგუფი ეკონომიკურ შესაძლებლობებს და აქვს თუ არა მას თავისი მდგომარეობა მატერიალურადაც განმტიკიცებული.

კარგად ცნობილია ის ფაქტი, რომ სოციუმში თავდაპირველად ადგილი ჰქონდა ძალაუფლების მოპოვებას ანუ დაწინაურებული ჯგუფის გამოყოფას, ხოლო სიმდიდრის დაგროვება და მოხვეჭა, როგორც წესი, ხდება უკვე მოპოვებული ძალაუფლების საშუალებით და მხოლოდ ამ პროცესის შემდგომ. ასეა არა მხოლოდ ძველაღმოსავლური სამყაროს რეგიონის, არამედ სამხრეთ კავკასიის და გაცილებით უფრო ფართო არეალის კულტურებშიც.

რაც შეეხება თრიალეთის კულტურის ელიტას, აშკარაა, რომ ის უკვე ეკონომიკურადაც ძალიან მაღალ საფეხურზე დგას. თავისი სოციალური მდგომარეობით თრიალეთელი ელიტა სრულ მზაობას ამჟავნებდა რათა მოეპოვებინა, და გაეზიარებინა წინააზიური სამყაროს კულტურების მიერ ამ ეპოქაში მიღწეული ცოდნა, ჩვევები და ნიშანდობლივი ტრადიციები ხელოსნობისა და ყოფის სხვადასხვა მიმართულებით. ამგვარი მზაობა, რასაკვირველია, მოითხოვდა ინტერკულტურული კომუნიკაციების დამყარებას, რისთვისაც თრიალეთის ელიტას ფართო ეკონომიკური შესაძლებლობების გარდა, რომელიც მას უკვე გააჩნდა, სჭირდებოდა უზრუნველეყო კავშირების დამყარება ამ ეპოქისათვის ცნობილ სავაჭრო-გაცვლით ცენტრებთან (შანშაშვილი, ნარიმანიშვილი, ნარიმანიშვილი, 2016: 77-83). ამგვარი სავაჭრო-ეკონომიკური ჰაბები ძველაღმოსავლური სამყაროს სხვადასხვა რეგიონებში სწორედ ძვ.წ. მე-2 ათასწლეულის პირველ ნახევარში ფუნქციონირებდა, რომელშიც ჩართულნი იყვნენ იმ ხანის მოწინავე კულტურები და, როგორც ჩანს, თრიალეთის კულტურის მაღალ სოციალურ ფენას სწორედ ამისკენ ჰქონდა სწრაფვა და კონტაქტების დამყარების შესაძლებლობაც. სხვადასხვა კულტურების კავშირურთიერთობები ამგვარ საერთაშორისო სავაჭრო-გაცვლით კოლონიებთან უზრუნველყოფდა მათი წარმოებული პროდუქციის გატანა-გავრცელებას და ამასთანავე იმ ეპოქის მოდის სიახლეების დამკვიდრებას წინა აზიის ცალკეულ, მათ შორის, ურთიერთდაშორებულ რეგიონებშიც.

სწორედ ამგვარი სავაჭრო-გაცვლითი ქსელის ცენტრები ანუ კარუმები წარმოადგენდნენ მაღალმხატვრული ხელოსნობის პროდუქციისათვის აუცილებელი რესურსების მოპოვებისა და გავრცელების საერთაშორისო ერთეულებს. იქ დასაქმებული საქმიანი წრეების ჯგუფები დაკავებულნი იყვნენ ერთის მხრივ ლითონის რესურსების მოპოვებით, ლითონწარმოების სხვადასხვა მიმართულებების განვითარებით, მათ შორის ძვირფასი ლითონების მხატვრული ნაწარმისა თუ ლითონის იარაღის პროდუქციის შექმნით, რისთვისაც ისინი განსხვავებული პროფილის სახელოსნოების ორგანიზებას უზრუნველყოფდნენ, და ამასთანავე, მათ სახელოსნოებში შექმნილი მრავალფეროვანი პროდუქციის გატანა-გასაღებითაც.

აქედან გამომდინარე, გარდა ამგვარი სავაჭრო კოლონიებისათვის სპეციალიზებული სივრცის შექმნის და ლოჯისტიკის ორგანიზებისა, მათი მფლობელნი და მმართველნი დაკავებულნი იყვნენ ხელოსანთა კასტის

მობილიზებითა და სახელოსნოების ორგანიზებით, რომლებიც ქმნიდნენ მრავალფეროვან პროდუქციას. სწორედ ამ ცენტრებში შექმნილი პროდუქციის თავმოყრის შემდეგ კარუმების საქმიანობის წარმართველნი კოორდინაციას უწევდნენ დამზადებული ნაწარმის გატანა-გასაღების სფეროს. ამდენად, ამგვარი ცენტრები გარდა ლითონის ხელოსანთა სპეციალისტების მობილიზებისა, უდავოდ საჭიროებდნენ ვაჭართა ფენის მოზიდვას და ამ სახის პროდუქციით დაინტერესებულთათვის მის ფართო სივრცეში გატანა-გავრცელებასაც.

ამგვარ სავაჭრო-გაცვლით ცენტრებში წარმოებული დახვეწილი მხატვრული ლითონის ნიმუშების არსებობა სამხრეთ კავკასიის თრიალეთის კულტურის მასალებში ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ეს საზოგადოება ინტერესდებოდა მოდური, მოწინავე სტანდარტის ნოვატორული პროდუქციით და კონტაქტიც გააჩნდა მათ გატანა-გავრცელებასთან დაკავშირებულ ფენასთან. შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ ამგვარი საერთაშორისო ცენტრების პროდუქციას ამ გზითაც შემოეღწია სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა, უფრო მისაღებად მიგვაჩნია იმის დაშვება, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის სავაჭრო-გაცვლითი ცენტრების პროდუქციის უახლესი მიღწევების გასაზიარებლად თრიალეთელ ელიტას უშუალოდ ამგვარ ინოვაციებზე უკეთ წვდომისათვის ადგილობრივ ხელოსანთა წარმომადგენლები სპეციალურად მიევლინათ მოწინავე ცოდნისა და მოდის ასათვისებლად. ამგვარ ე.წ. „მოხეტიალე ხელოსანთა“ კასტა დადასტურებულია სხვადასხვა ცივილიზაციებში და, როგორც წესი, ისინი ეფექტურად ითვისებდნენ უახლეს ტენდენციებს, განსხვავებული ლითონების ტექნიკური დამუშავებისა და მხატვრულ-სტილისტური ხერხების ნოვატორულ სტანდარტებს.

ამდენად, დასაშვებია ისიც, რომ თრიალეთის კულტურის ადგილობრივი ხელოსნები, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ ადგილობრივი, სამხრეთკავკასიელი მმართველი ელიტის შეკვეთით დაემზადებინათ პრესტიჟული ნივთები, ზემოაღნიშნულ სახელოსნო ცენტრებში ეუფლებოდნენ წინააზიური ტრადიციის მიღწევებს (Puturidze, 2020: 69-76). ამიტომ, საფიქრებელია, რომ ძველაღმოსავლურ ცივილიზაციათა უახლესი ტექნიკური და მხატვრულ-სტილისტური ტენდენციების გამზიარებელი ე.წ. „მოხეტიალე ხელოსნები“ ჩასულიყვნენ საერთაშორისო კარუმებში რათა უშუალოდ დაუფლებოდნენ ყოველგვარ სიახლეებს. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს თრიალეთის კულტურის სამარხეულ კომპლექსებში ასე მრავლად და ერთბაშად გამოჩენილი ძვირფასი ლითონების მხატვრული ნაწარმი, იქნება ეს ტორევტიკა თუ სამკაული. ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის 30-40-იან წლებში აკად. ბ. კუფტინის მიერ აღმოჩენილი და შემდგომ ქვემო ქართლსა და ჩრდილო სომხეთის რეგიონებში გათხრილი მრავალრიცხოვანი ყორღანების არქეოლოგიური კონტექსტი ამის უტყუარი მანიშნებელია. მათგან შევეხებით ზოგიერთ ელიტურ ნაწარმს, რომელთა შორის საგანგებოდ გამოვყოფთ ძვირფასი ლითონების სხვადასხვა ტიპის ჭურჭელს (Куфтин, 1941: табл. LXXXVII, LXXXVIII, XCI-XCIII, CI, CII), კერძოდ: ა) ცილინდრული ფორმის დაბალფეხიან ვერცხლის სარიტუალო თასებს წალკის №5 (Куфтин, 1941: табл. XCI,XCII) და ყარაშამბის №1 (Armenie, colour pl.) ყორღანებიდან, რომლებიც შესრულებულია ფრიზებში განთავსებული დაბალრელიეფური

დეკორით (რიტუალის სცენა, ცხოველთა რიგის მსვლელობა, იარაღი, ბრძოლის სცენა, საკურთხევლის, ჩაცმულობისა და ავეჯის სხვადასხვა დეტალები და ა.შ.), რომელებიც ტიპიური წინააზიური იკონოგრაფიული სტილითაა შესრულებული (Rubinson, 2003: 128-143; Rubinson, 2013 :12-25; ბ) ვერცხლის გრეხილყურიანი სარწყული ოქროს აპლიკაციებით წალკის №17 ყორღანიდან, რომელზეც ქაოტურადაა გადმოცემული წინააზიურ იკონოგრაფიული სტანდარტებით შესრულებული ფლორისა და ფაუნის დაბალრელიეფური ორნამენტაცია (Куфтин, 1941: табл. LXXXVIII); გ) წალკის №15 ყორღანის ვერცხლის ბიკონოსური ტიპის სადაზედაპირიანი და დაბალუსლიანი წყვილი ჭურჭელი, პროპორციული და იდეალურად მოდელირებული ფორმით (Куфтин, 1941: табл. CII); დ) ცილინდრული ფორმის ვერცხლის სადაზედაპირიანი და წნული ორნამენტით შემკული ცალყურა ჭურჭელი წალკის №16 ყორღანიდან (Куфтин, 1941: табл. CII) და ვანაძორის №1 ყორღანიდან (Devedjian, 2006: Fig.142$_2$); ე) ვერცხლის ნახევარსფერული სრულიად სადაზედაპირიანი და მკაცრი დეკორით გაფორმებული ყურით მოდელირებული ტორევტიკის ნიმუშები ვანაძორის №1 ყორღანიდან (Devedjian, 2006: Fig.142 $_1$) და ლორი ბერდის №65 ყორანიდან (Devedjian, 2006: Pl. lV,1); ვ) ვერცხლის სადაზედაპირიანი, ცილინდრული ფორმის კალათისებური ტიპის მაღალყურიანი ჭურჭელი (Devedjian, 2006: Fig.142 $_3$), ყურის კოჭისებური ფორმის დეტალისა და მისი კორპუსზე მიმაგრების სპეციფიკური, ტიპიური წინააზიური ტექნიკური ხერხით; ზ) ოქროს ნახევარსფერული, სრულიად სადაზედაპირიანი, ღრმა თასი წალკის №7 ყორღანიდან (Куфтин, 1941: табл. CI) და ვანაძორის (კიროვაკანის) №1 ყორღანიდან, ფართო ფრიზში წყვილ-წყვილი ჰერალდიკური პოზით განთავსებული ლომების გამოსახულებით (Devedjian, 2006: 261, Fig.141); თ) ოქროს მდიდრულად ორნამენტირებული თასი ინკრუსტაციის, ცვარას, გავარსის, ფილიგრანისა და ჭვირვის ტექნიკის გამოყენებით შემკული (Куфтин, 1941: табл.XCIII), რომელიც უნიკუმია და განსხვავებით სხვა აღწერილ ნიმუშთაგან, ორიგინალურ, ადგილობრივ ნაწარმად მიიჩნევა მკვლევართა მიერ (ლორთქიფანიძე, 2015); ი) ბრინჯაოს კალათისებური, სადაზედაპირიანი ჭურჭელი მოძრავი სახელურითა და მისი კორპუსთან მიმაგრების იმგვარი დეკორატიული დეტალებით, რომლებიც ზუსტად იმეორებს წინააზიურ და ეგეოსურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ სტილისტურ სტანდარტს (Куфтин, 1941: табл. LXXXVII; Collon, 1982:95-101 Fig.2). ამ ნიმუშების არაერთი პირდაპირი ანალოგები უძველესი მახლობელი აღმოსავლეთის ძეგლებიდან, ვფიქრობთ, ნათლად მიუთითებს ინტერკულტურული კავშირების საშუალებით სამხრეთ კავკასიაში შემოსულ მოდასა და თრიალეთელი ხელოსნების მიერ უცხო მხატვრული გემოვნებისა და სტილის გაზიარება-გათავისებაზე.

გარდა ამ და სხვა გამორჩეულად დახვეწილი ჭურჭლისა, თრიალეთის კულტურის ელიტურ სამარხებში წარმოდგენილია ტორევტიკის სხვა ტიპის მასალაც, რომელთა შორის აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთს. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ოქროს ზოომორფული მცირე პლასტიკის ნიმუში (ონაგრი) და მასთან დაკავშირებული ოქროს ფურცლით დაფარული და ინკრუსტირებული სადგარი წალკის №5 ყორღანიდან (ფუთურიძე, 2018: 7-11), რომელზედაც ეს ფიგურა იყო მიმაგრებული (Куфтин, 1941: табл.

XCVII, XCVIII). მეორე ამგვარი ფიგურა კი დაკარგულია, ისევე როგორც ონაგრის ინკრუსტირებული, სავარაუდოდ ნახევრადძვირფასი ქვებით მოდელირებული თვალები, რომლითაც ასევე სრულიად წინააზიური სახასიათო ტრადიციაა. მნიშვნელოვანია ასევე სარიტუალო ფუნქციის მქონე სხვადასხვა სტილის ოქროს შტანდარტები, ძირითადად მდიდრული ორნამენტაციით შემკული (Куфтин, 1941: табл. XCIX, C). არსებითი ხასითისაა თრიალეთის კულტურის ძეგლებში ყველაზე მრავლად დადასტურებული მძივები და საკინძები (ჯაფარიძე, 1969: ტაბ. III, XI, XIX, სურ.3, 10; Куфтин,1941: табл. CIII, CIV, XCVII; Devedjian, 2006: Pls.I-III, $IV_{3,6,7}$; Pls. X, XII) და გამორჩეულად შთამბეჭდავი თოთხმეტმძივიანი და აქატისკულონიანი ყელსაბამი (Куфтин, 1941: табл. XCIV, XCV), რომელიც შუა ბრინჯაოს ეპოქის შედევრადაა აღიარებული სპეციალისტების მიერ და რომელსაც მხატვრულ-სტილისტური და ტექნიკური დამუშავების თვალსაზრისით უახლოესი ანალოგი გააჩნია ურუქის ცნობილი ნიმუშის სახით (Maxwell-Hyslop, 1971: Pl. 45; ფუთურიძე, 2020: 203-205). კიდევ ერთი მდიდრული აქატისკულონიანი ყელსაბამი ყარაშამბის №1 ყორღანიდან კი მძივებისა და ცალკეული დეტალების განსხვავებულ ანსამბლს წარმოგვიდგენს (Armenie, colour pl.; Puturidze, 2017: Fig. 1_2). შუმერის სამკაულის პირდაპირ ანალოგს წარმოგვიდგენს თრიალეთის კულტურის ყორღანებში აღმოჩენილი ოქროს ფუყე სასაფეთქლე ხვიები (Куфтин, 1941:табл. XCVIII; (ფუთურიძე, 2020:202-203, ტაბ. III_{1-3}). ყველა ზემოთჩამოთვლილი და ოქრომჭედლობის ზოგიერთი სხვა ნიმუშებიც, რომლებსაც მხატვრულ-სტილისტური თუ იკონოგრაფიული თვალსაზრისით ახლო პარალელები გააჩნიათ წინააზიურ მასალებთან (Bohemer, Kossak, 2000:9-71; Rubinson, 2003: 128-143), ცალსახად მეტყველებენ ძველაღმოსავლური კულტურებისთვის დამახასიათებელი გამოცდილებისა და ცოდნის გადაცემაზე მეზობელი რეგიონებში (Rubinson, 2003:128-143; Rubinson, 2013: 12-25). იმის გამო, რომ წინა აზიის უკიდურესი ჩრდილო პერიფერია - სამხრეთ კავკასია შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებულ ეტაპზე თავისი განვითარების დონითა და ეკონომიკური შესაძლებლობებით მაღალ დონეზე იდგა და შეეძლო იოლად აეთვისებინა მოწინავე გამოცდილება და მიღწევები, საუკეთესო წინაპირობა იყო იმისათვის, რომ თრიალეთის კულტურაში შემოეღწია წინააზიურ ლითონწარმოებაში დამკვიდრებულ მხატვრულ ტენდენციებს. მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონში არსებულ სწორედ ასეთ განვითარებულ ცენტრებთან კავშირურთიერთობა გამოიყურება იმ საფუძვლად, რამაც ხელსაყრელი საშუალება მისცა თრიალეთის კულტურას აეთვისებინა და ამასთანავე, გადაემუშავებინა კიდეც, მოწინავე საერთაშორისო გამოცდილება, ასე მიმზიდველი მისი ელიტისათვის.

ერთ-ერთი ასეთი ყველაზე გამორჩეული ცენტრი იყო ძვ.წ. მე-19 საუკუნეში ასირიელი ვაჭრების მიერ დაარსებული საერთაშორისო სავაჭრო-გაცვლითი ცენტრი ცენტრალურ ანატოლიაში, კარგად ცნობილი ქიულ თეფე - კარუმ კანეშის სახელით (Özgüç,1986). ამ უმნიშვნელოვანეს ძეგლზე, ისევე როგორც მე-20 საუკუნის დასაწყისში აშურში გათხრილ მდიდარი ვაჭრების სამ სამარხეულ კომპლექსში (№№ 18, 20 და 21) (Müller-Karpe,1995: Abb.4,6-10,38-40,49) დადასტურებული ტორევტიკისა და სამკაულის გამორჩეული მრავალფეროვნება ადასტურებს საერთაშორისო კარუმების ეფექ-

ტურად ფუნქციონირების და მისი მასალების ფართოდ გავრცელების ფაქტს. როგორც ზემოთმოტანილი მრავალრიცხოვანი თრიალეთური არტეფაქტების მიხედვით ვუჩვენეთ, ამ კულტურას აშკარად გაზიარებული აქვს მეზობელ სამხრეთულ რეგიონებში ფართოდ გავრცელებული მიღწევების უმეტესობა, რასაც უდავოდ ადასტურებს მისი საკმაოდ დიდი რაოდენობის მხატვრული ხელოსნობის ნიმუშები.

თრიალეთის კულტურის ეს ძეგლები უპირატესად ქვემო ქართლსა და სომხეთის ჩრდილო ნაწილშია თავმოყრილი და აშკარად მიუთითებს, რომ ამ კულტურის ცენტრი კონცენტრირებული იყო სამხრეთ კავკასიის სწორედ ამ არეალში, რომელიც ჩრდილოეთით უშუალოდ ესაზღვრებოდა მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციებს.

უმრავლესობა თრიალეთის კულტურაში დადასტურებული ზემოთაღწერილი არტეფაქტებისა უახლოესი პარალელებია ცენტრალური ანატოლიის საერთაშორისო სავაჭრო-გაცვლითი ქსელის კარუმ კანეშის და აშურის მდიდარ ვაჭართა სამარხების ნიმუშებისა (Müller-Karpe,1995:259-352), რომლებიც ამ სავაჭრო ჰაბთან უნდა ყოფილიყვნენ დაკავშირებულნი.

ცოდნისა და გამოცდილების გავრცელება კი შესაძლებელი ხდებოდა ინტერკულტურული კომუნიკაციების დამყარებითა და გააქტიურებით, რის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას და ფაქტორსაც წარმოადგენდა სავაჭრო-გაცვლითი ქსელების დაარსება და აქტიურად ფუნქციონირება. მხატვრული ხელოსნობის დარგის ყველა ამ მიღწევების ტრანსლაცია, ცხადია, სხვადასხვა გზებით შეიძლება მომხდარიყო.

საკვლევის საკითხის რეზიუმირებისას საჭიროდ მიგვაჩნია აქცენტირება შუა ბრინჯაოს ეპოქაში დადასტურებული მხატვრული და ტექნიკური ხასიათის მიღწევების, მრავალი ინოვაციური მხატვრულ-სტილისტური თავისებურებების შექმნისა და დამკვიდრების უდავო ფაქტზე, იმ ტრადიციის ფართოდ გადაცემა-გავრცელების რადიაციაზე ძველი სამყაროს სხვადასხვა რეგიონებსა და მის უშუალოდ მიმდებარე სივრცეს შორის, რამაც თრიალეთის კულტურის საზოგადოება ფართოდ გამზიარებელი გახადა უძველესი წინააზიური სამყაროს მიღწევების დიდი ნაწილისა. საბედნიეროდ, სამხრეთ კავკასიის თრიალეთის კულტურა ეკონომიკური დაწინაურების და მასთან ერთად სიახლეთა შეთვისების მზაობის თვალსაზრისით ადაპტირებული აღმოჩნდა რათა გაეთავისებინა და გადაემუშავებინა კიდეც ყველა უახლესი ინოვაციები და იმ ეპოქის მოწინავე ტენდენციები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გოგაძე, ე. (1977). თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბილისი: „მეცნიერება“
- ლორთქიფანიძე, ნ. (2015). უძველესი ქართული ოქრომჭედლობა, თბილისი: „საქართველოს ეროვნული მუზეუმი“
- მახარაძე, ზ., კალანდაძე, ნ., მურვანიძე, ბ. (2016). ანანაურის №3 დიდო ყორღანი, თბილისი: „საქართველოს ეოვნული მუზეუმი“
- ნარიმანიშვილი, გ. (2009). სიახლენი თრიალეთის კულტურაში, თბილისი: „მწიგნობარი“
- ფუთურიძე, მ. (2002). სამხრეთ კავკასია-ეგეოსური სამყაროს კულტურული კონტაქტების საკითხისათვის ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლოსა და II ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ენა და კულტურა, №3, 100-113, თბილისი: „პროგრამა ლოგოსი”
- ფუთურიძე, მ. (2018). ოქროს ფიგურა თრიალეთის კულტურის ყორღანიდან, ცივილიზაციური ძიებანი, №15, 7-11, თბილისი: “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“
- ფუთურიძე, მ. (2020). შუმერის გავლენის ამსახველი არტეფაქტების შესახებ თრიალეთის კულტურაში, აღმოსავლეთმცოდნეობა, №9, 194-209, თბილისი: “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“
- ფუთურიძე, მ. (2023). თრიალეთის კულტურა - გავლენათა შეხვედრის გზაჯვარედინი და მისი როლი ძვ.წ. მე-2 ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამხრეთ კავკასიის დაწინაურებაში, საქართველო და კავკასია. წარსული, აწმყო, მომავალი, საერთაშორისო კონფერენციის შრომები, 537-562, თბილისი: „საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა“
- შანშაშვილი, ნ., ნარიმანიშვილი, გ., ნარიმანიშვილი, გ. (2016). ვაჭრობა და სავაჭრო გზები სამხრეთ კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთს შორის (ძვ.წ. 3–2 ათასწლეულები), თბილისი: „მწიგნობარი“
- ჯაფარიძე, ნ. (1981). ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობა საქართველოში, თბილისი: „ხელოვნება“
- ჯაფარიძე, ო. (1969). არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში, თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“
- ჯაფარიძე, ო. (1998). ქართველი ტომების ეთნო-კულტურული ისტორიისათვის ძველი წელთაღრიცხვით მესამე ათასწლეულში, თბილისი: “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“
- ჯაფარიძე, ო. (2006). ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან, თბილისი: არტანუჯი“
- Armenie. (1996). Armenie. Trésors de l’Armenie ancienne des origines au Ive siècle, Paris
- Collon, D. (1982). Some Bucket Handles, Iraq, XLIV (1), 95-101, London: “British Museum Press”
- Devedjian, S. (2006). Lori Berd II, (Bronze Moyen), Erevan: „Guitoutiun“ de l’ANS RA“
- Kossak, G., Bohemer, R. (2000). Der Figürlich verzierte Becher von Karašamb, in: R. Dittman, B.Hrouda,U.Löw, P.Mattiae, R. Mayer-Ofipicius, S. Thürwächter (Hrsgg.), *Varatio Delectat, Iran und der Westen. Gedenkshrift für Peter Calmeyer,* 9-71, Münster
- Maxwell-Hyslop, R. (1971). Western Asiatic Jewellery c. 3000-612 BC, London: „Methuen & Co LTD“
- Müller-Karpe, M. (1995). Zu den Erdräbern 18, 20 und 21 von Assur. Ein Beitrag zur kenntnis mesopotamischer Metallgefässe und -waffen von der Wende des 3. Zum 2. Jahrtausend v. Chr. in: Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 42. Jahrgang, 259-352, Mainz: „Römisch-Germanischen zentralmusem press“
- Özgüç, T. (1986). Kültepe-Kaniş II, New Researches at the Traiding Center of the Ancient Near East, Ankara: „Türk Tarih Kurumi Basímevi“

- Puturidze, . (2003). Social and Economic Shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age, in: A. Smith & K Rubinson (Eds.), Archaeology in the Borderlands, Investigation in Caucasia and Beyond, (Monograph 47), 111-127, University of California, Los Angeles: "Costen Institute of Archaeology"
- Puturidze, M. (2017). On the Origins and Development of Gold Working in the Middle Bronze Age Trialeti Culture, E. Rova & M. Tonussi (Eds.), At the Northern Frontier of the Near Eastern Archaeology, Resent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age, SUBARTU XXXVIII, Turnhout:"Brepols"
- Puturidze, M. (2020). Mobility between the South Caucasus and the Near East: Cultural Interaction of Early and Middle Bronze Ages Societies, A.Otto, M.Herles and K.Kaniuth (Eds.) Proceedings of the 11th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East (ICAANE), vol.1, 69—76, Wiesbaden:"Harrasowitz Verlag Wiesbaden"
- Rubinson, K. (2003). Silver Vessels and Cylinder Sealings: Reflections of Economic Exchange in the Early Second Millennium BC, in: A. Smith & K Rubinson (Eds.), Archaeology in the Borderlands, Investigation in Caucasia and Beyond, (Monograph 47), 128-143, University of California, Los Angeles: "Costen Institute of Archaeology"
- Rubinson, K. (2013). Actual Imports or Just Ideas ? Investigations in Anatolia and the Caucasus, in: Cultures in Contact, From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium BC., 12-25, New York; "metropolitan Museum of Art"
- Дедабришвили, Ш. (1979). Курганы Алазанской долины, Тбилиси: „Мецниереба"
- Куфтин, Б. (1941). Археологические раскопки в Триалети, I, Опыт периодизации памятеиков, Тбилиси: «Издательство Академии Наук Грузинской ССР»

An essencial changeover in South Caucasian space have been happened as early as in second half of the III millennium BC when approximately one thousand years continued Kura-Araxes Culture of the Early Bronze Age was replaced by the new, so-called Early Kurgans cultural unite. The next, even more than previous, important change and cultural transition coincide to an appearance of the Trialeti Culture of Brilliant Kurgans at the last century of the III millennium BC.

This highly developed phenomenon, which embrace the most part of the South Caucasus and was continued more than four centuries, an absolute date of which defined by 21st -beginning 17 centuries BC, characterized by onflow of an important innovation. Exactly this period remarkable with an activization of international relationship with the Ancient Near East and much more adaptation of the Trialeti Culture with an achieved civilization of the above-mentioned region. This fact, which clearly visible by most trialetian burial complexes directly was intertwined with the contemporary social, political and economic processes.

The occupation by the Trialeti Culture of a vast cross-road area within the Caucasus, simultaneously the other factors, undoubtedly, played a certain role in the origin and development of gold working in this area. In fact, precious items of high artistic value of this culture very impressively, and better than items belonging to other Caucasian cultural unites of the late phase of Middle Bronze Age, illustrate the process of interrelation between the above-mentioned area of the Old World, which might be considered only by the help of archaeological evidences.

Presented article is devoted to the actual problem of the developed i.e. II phase of Middle Bronze Age and concerns the special issues of changeovers that took place in various cultural traditions of this period as in South Caucasian as well in Ancient Near

Eastern world. Urgent necessity of study of the considered problem since a long time feels by archaeologists and therefore special accentuation on it seems to me especially important. The giant kurgans of the Tsalka-Trialeti (Georgia) and Vanadzor and Lori Berd (Armenia) regions provide clear evidence of a huge concentration of power and wealthy in the hands of new ruling elite. In our viewpoint, these changes are directly related with the process of activated communication with outer world, mainly with Near Eastern regions. Among the impressive number of different types of precious burial goods, which characterize the Trialeti Culture, it is possible to single out the main "alien" near eastern Style items or individual features, which totally differs from those of the local artifacts and have not any prototypes in the Caucasian region.

The offered research is related to understanding of various important advances and their implementation in the local South Caucasian cultural environment, which might be considered as a result of transmission and translation processes coming from the Near Eastern World. Translation of new traditions and technical achieves between the above-mentioned regions was an important fact that clearly existed during the first half of the II millennium BC. Admittable that it was linked with those socio-political and economical events that have had place in South Caucasus and bordering to it civilizations beyond the south.

One of the fields, which sharply revealed an essential achievement in Ancient Near Eastern World artistic craft and possible to be seen through its production, are the high-valued metal patterns. From those many identical or/and closely similar artifacts were recorded in simultaneously period burial sites of the Trialeti Culture. Their sudden and unexpected reveal in this Transcaucasian cultural environment without an any background of producing the fashionable metal artifacts allowed us to suppose that it was a result of a strong influence of the Near Eastern civilizations. The great desire and readiness of the trialetian ruling elite to get and concentrate in their hand the prestigious alien samples was determined by their high economic possibilities and wish much more strength their power. This seems quite logical, since such artifacts were a characteristic material of the ruling social class, inclined to acquire the various kind of an alien and fashionable samples and as well share new tradition.

The elite always in every period of prehistory aspires to the novelties, which is a prestigious and thus emphasizes their exceptional high position in local community.

Transmission of such materials and cultural traditions from the much more advanced neighboring southern civilizations indicates the high social interest and passion to the prestigious materials by the local tribes of South Caucasian Trialeti Culture. This point might be related as to the various traditions (funeral rites, burial structure, transport, etc.), as well as certain categories of artefacts (jewelry, toreutics, weaponry, etc.).

It is important to note that burial tradition recorded in trialetian rich kurgans, excavated in Tsalka, Kvemo Kartli region at 30s of XX century by academician B.Kuftin supposedly revealed the practice of cremation. It was indirectly proved by scholar as far as beside a fashionable artistic production and much quantity of paleo-zoological bones were not recorded the human skeleton's remains. Tradition of cremation of the king and queen was a characteristic tradition of Hittite Culture, which is recorded even in cuneiform Hittite writing texts. This gave a background to scholar to admit that this alien funerary tradition might be adopted from the Hittite king's ritual and via it emphasize the highest social status of the trialetian elite buried person.

Another archaeological evidence are the rich metal artifacts, which widely represented in giant kurgans and appears a direct prove that ruling elite of the Trialeti Culture were aspired to gain much innovative fashionable and mode patterns. By this way they additionally prove and more strengthen their power in local cultural landscape.

Among these valuable artifacts it seems available to concentrate on a following ones, like: the silver cylindrical type goblets, which depicts the ritual and other scenes given into friezes; silver, one handled hemispherical bowls with plain surface; silver basket shape cylindrical vessels with plain surface and typical Near Easter style attaching of the handle; silver bucket, richly ornamented with flora and fauna images and decorated by plain golden applications; golden cups, one - with plain surface and another one with lion's depiction, which repeats the Near Eastern style imageries; bronze basket-shape vessel with specific mode of attaching the handle, which is absolutely common style to those ones, discovered in Near Eastern and Aegean Worlds. Beside this precious metal vessels, among the fashionable artifacts of the Trialeti Culture there are some types of beads, hanging spirals and pins decorated with incrustation technic, which finds a close analogy among the Near Eastern complexes. All these assemblages and as well some other symptomatic features, like the iconographic identity and stylistic motifs represented by the trialetian precious metal samples indicate in favor of the Near Eastern cultural influence recorded in South Caucasian Middle Bronze Age culture.

Basing on these assemblages it is possible to prove that Trialeti Culture had a certain interrelation with this advanced Old-World region. Supposing that it might be realized through the trade-exchange network system and as well by the help of so-called "traveler craftsmen ", who could adopt serious innovative achieves and new tendencies of an alien artistic craft field. One of such merchant colony – Kültepe - Karum Kaneş, founded by Assyrian merchants in Central Anatolia was one of biggest and essential center in Ancient Old World. Seems so, that exactly through this trade-exchange colony was established a communication route by the craftsmen and merchants of the Trialeti culture, who tried to accept all advanced knowledge and mode characteristic for the highly developed southern civilizations. Definite request on such precious production was conditioned by the great desire of economically promoted trialetian ruling elite who wish to get it.

The best indication of this processes reflects those famous patterns of artistic craft of the Trialeti Culture, some of which was mentioned above. Exactly this valuable artifact provides a great deal of information about the innovations and changes in social life and artistic craft of this population at the end of 3rd – beginning of 2nd Millenniums BC. Simultaneously with the rise of mentioned culture for the first time in the South Caucasus was recorded an appearance of a large number of precious toreutics, which reflects a close interaction with the Near Eastern World. Presented article offered an attempt to examine the most essential changes and achieves that took place during the Middle Bronze Age and provide interpretation of the causes in context of translation and transmission processes.

Some developed city-states of the Near East were engaged with trade, exchange and diffusing of their cultural influence toward the neighboring regions and wider space. They were skilled in tools and precious metal producing that showcased their crafts-manship. Their artistic expressions often included motifs related to the anthropomorphic, zoomorphic and geometrical designs and complicate iconographic sceneries. Exactly such imageries were shared, accepted and assimilated by the trialetian craftsmen and therefore

it is easily recordable Near Eastern style design on Middle Bronze Age South Caucasian metal vessels.

The III-II millenniums BC as one of very important period of developed stage of prehistory, in general, was characterized with extreme activating of interrelations between the different cultural unites. From this point especially important seems those processes which had been progressing in the Near East and South Caucasus.

Activating of interrelation, between the South Caucasus and beyond southern regions, i.e. the Near Eastern cultures, was an important factor which stimulate the exchange and transmission of information and knowledge that were originated from the various cultural traditions, represented in Central Anatolia and Sumer. The aim of our study is to deepen in those historical processes that supposing have had place in remote past and reveal the reasons of appearance of the different Near Eastern cultural tendency in artistic craft patterns of the Trialeti Culture. As well, our study is pointed towards the understanding of the diverse methods of intercommunication through the "traveler merchants" and /or "traveler craftsmen".

A particular field of enquiry is to deepen in represented by materials and visual world, with a certain reference to the transmission of cultural tendencies and share of knowledge. It plays a very important role in shaping human experience and social relations. Referring to a cognitive and ideational aspect, the term 'translation' emphasizes the transfer of knowledge and traditions across social, cultural, or material divide and concerns to deepen in background of the essential processes and enquire the certain reasons and details.

The current research from practical point of view, supposing, will support to understand processes occurred in South Caucasian and Near Eastern regions at the late 3rd – early 2nd millenniums BC and give clearness to the problems of transmission of cultural traditions, implementation of innovations and their distribution.

Finally, it can be concluded that South Caucasus as the central cross-road, joining the northern and southern regions of Eurasia, appears those limited part of land, which consolidate achievements of different cultural worlds and by transforming of them create a unique culture of the late III – early II millenniums BC, which combine certain alien and local traditions.

Perspective for the future study becoming quite obvious when considering different aspects of the sense transmission and translation of cultural traditions. Especially it is required to deepen and represent in broader outlook when scholars studding the problems of remote Antiquity. The time-interval of remote past, which covers the III – II millenniums BC, undoubtedly, suggests this possibility. Therefore, supposing that various problems seem necessarily to consider in context of interconnection through the trade-exchange network system, which we considered as one of the factors in process of adopting and familiarizing of over-achieved artistic mode and knowledge of the ancient Near Eastern tradition.

Supposing that the presented article contains the background that furthermore research to be continued in future as well.